

**ВІД КРИТИЧНОЇ МАСИ ДО КРИТИЧНИХ АКТОРІВ:
ТЕОРЕТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КІЛЬКІСНИХ КРИТЕРІЇВ
ЖІНОЧОГО ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА**

Гербут Надія Анатоліївна

*кандидатка політичних наук, доцентка,
доцентка кафедри політичних наук та історії*

Локшук Дарія Володимирівна

*студентка IV курсу факультету урбаністики
та просторового планування
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна*

Глобальне поширення гендерних виборчих квот поставило на порядок денний питання: яким чином зростання кількості жінок у парламентах впливає на зміст політичних рішень? Протягом трьох десятиліть основою для осмислення цього зв'язку була теорія критичної маси, згідно з якою якісні зміни у політиці відбуваються лише після того, як частка жінок у парламенті сягне певного порогу. Проте емпіричні дослідження останніх років поставили під сумнів обґрунтованість цієї теорії та запропонували альтернативний підхід – концепцію критичних акторів. Мета дослідження – здійснити критичний аналіз теоретичного зсуву від парадигми критичної маси до парадигми критичних акторів та з'ясувати його значення для оцінки дієвості гендерних квот.

Теорія критичної маси була запозичена з фізики ядерних реакцій та соціології організацій й адаптована до дослідження гендеру та політики Д. Далеруп у 1988 році. Спираючись на організаційну теорію Р. М. Кантер (1977), яка встановила, що меншість має становити щонайменше 15% для подолання «токенізму», Д. Далеруп стверджувала, що досягнення жінками 30-відсоткового порогу в парламенті є передумовою якісних змін у порядку денному [1]. Ця теза швидко набула статусу загальноприйнятого положення як в академічному середовищі, так і серед міжнародних організацій та рухів за впровадження квот [2].

Проте емпіричні дослідження виявили суттєві обмеження теорії критичної маси. По-перше, фіксований числовий поріг (30%) виявився ненадійним показником змістового представництва жіночих інтересів. Порівняльні дослідження засвідчили, що в одних країнах ініціативи

щодо гендерної рівності з'являлися ще до досягнення 30-відсоткового порогу, тоді як в інших – навіть його перевищення не призводило до очікуваних змін [3]. По-друге, як зазначила сама Д. Далеруп у пізнішому критичному перегляді, науковці значною мірою спростили її початковий аргумент 1988 року до гіпотези «30% жінок = якісна зміна політики», тоді як вона наголошувала на якісних змінах в інституційній культурі та реакціях на зростаючу присутність жінок, а не на простому кількісному порозі [4].

Відповіддю на ці обмеження стала концепція критичних акторів, запропонована С. Чайлдс та М. Л. Крук у 2009 році. Авторки визначили «критичних акторів» як осіб, які «ініціюють політичні пропозиції самостійно та/або вживають дії для мобілізації підтримки» гендерно значущої політики, незалежно від того, чи належать вони до «критичної маси» [5, с. 138]. Ця концептуальна новація принципово змінила дослідницьке питання: замість «Коли жінки становлять достатню частку?» (питання кількості) – «Хто діє від імені жінок і яким чином?» (питання дієвості). Такий підхід дозволив подолати детерміністичне припущення про те, що кількість автоматично перетворюється на якість.

Емпіричні дослідження підтвердили наукову та практичну цінність концепції критичних акторів. Порівняльне дослідження у десяти європейських країнах виявило важливу групу менш очевидних критичних акторів: депутатів правоцентристських партій, жінок-парламентарів, які не ідентифікують себе як феміністки, та чоловіків-депутатів, які просували гендерно значущу політику з різних мотивів – від стратегічного позиціонування до ціннісних переконань [6]. Шведський досвід є особливо показовим: Л. Венгнеруд перевірила теорію «політики присутності» А. Філліпс на матеріалі шведського Ріксадагу встановила, що жінки-парламентарії справді інакше визначають пріоритети, проте цей ефект опосередковується партійною належністю та інституційними стимулами, а не лише кількісним складом парламенту [7]. Водночас бельгійське дослідження запропонувало переосмислити саму методологію, замінивши питання «Чи представляють жінки жінок?» на точніші: «Хто бере на себе роль представника жіночих інтересів?», «Де і коли ці вимоги формулюються?» [8].

Зсув від критичної маси до критичних акторів має глибокі наслідки для теоретичного обґрунтування гендерних виборчих квот. Теорія критичної маси підтримує логіку так званих вхідних квот (input quotas) – механізмів, що регулюють кількісний склад кандидатів. Якщо числовий поріг є достатньою умовою змістових змін, то достатньо забезпечити 30% жінок у списках. Натомість концепція критичних акторів зосереджує увагу на якості інституційного середовища – на процедурах висунення кандидатів у партіях, на доступі жінок

до посад у парламентських комітетах та до ресурсів виборчих кампаній, на інституційній культурі парламенту загалом [9]. Це переносить увагу від формального порогу квот до сукупності чинників, що визначають, чи зможуть обрані жінки (або інші критичні актори) дієво відстоювати жіночі інтереси.

Важливим теоретичним надбанням є також типологія представництва Г. Ф. Піткін, яка розрізняє дескриптивне (присутність у складі органу) та субстантивне (діяльність від імені певної групи) представництво [10]. Теорія критичної маси неявно припускає лінійний зв'язок між цими двома вимірами: більше жінок у парламенті – більше гендерно чутливих рішень. Концепція критичних акторів розриває цей автоматизм, визнаючи, що змістове представництво залежить від складної інституційної конфігурації – партійної дисципліни, структури комітетів, розподілу виконавчої влади, неформальних мереж та прихованого спротиву з боку осіб, які контролюють відбір кандидатів у партіях» (gatekeepers) [11].

Для українського контексту цей теоретичний зсув має безпосереднє практичне значення. Виборчий кодекс 2019 року запровадив 40-відсоткову гендерну квоту для партійних списків, що забезпечило дескриптивне представництво на рівні кандидатів. Проте з погляду концепції критичних акторів не менш важливим є питання про те, чи зможуть обрані жінки (а також чоловіки – прихильники гендерної рівності) дієво просувати відповідну політику за умов інституційного середовища, сформованого посткомуністичним спадком, воєнним контекстом та переважанням неформальних практик у партійному житті. Посткомуністична стигматизація квот як «нав'язаного зверху обмеження» додатково ускладнює визнання їхньої легітимності [12].

Таким чином, теоретичний зсув від критичної маси до критичних акторів є парадигмальною зміною у дослідженнях гендеру та політики. Ця зміна не заперечує значення кількісного представництва жінок, а радше засвідчує, що числовий поріг є необхідною, але недостатньою умовою змістових змін. Для подальшого розвитку системи гендерних квот – як у країнах ЄС, так і в Україні – принципово важливо доповнити кількісні вимоги (дескриптивне представництво) інституційними реформами, що створять умови для дієвої роботи критичних акторів: забезпечення доступу до керівних посад у комітетах, належне ресурсне забезпечення, формування інституційної культури гендерної чутливості та протидія неформальним практикам обмеження доступу жінок до реальних важелів впливу.

Літэратура:

1. Dahlerup D. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*. 1988. Vol. 11(4). P. 275–298.
2. Kanter R. M. Men and Women of the Corporation. New York : Basic Books, 1977. 390 p.
3. Beckwith K., Cowell-Meyers K. Sheer Numbers: Critical Representation Thresholds and Women's Political Representation. *Perspectives on Politics*. 2007. Vol. 5(3). P. 553–565.
4. Dahlerup D. About Quotas. The 30 Percent Idea Seems to Have a Life of Its Own, Despite All Disclaimers. Quotaproject.org. 2011. URL: <https://www.quotaproject.org/aboutQuotas.cfm> (дата звернення: 10.01.2026).
5. Childs S., Krook M. L. Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors. *Government and Opposition*. 2009. Vol. 44(2). P. 125–145.
6. Celis K., Childs S. Good Representatives and Good Representation. *PS: Political Science & Politics*. 2018. Vol. 51(2). P. 314–317.
7. Wängnerud L. Testing the Politics of Presence: Women's Representation in the Swedish Riksdag. *Scandinavian Political Studies*. 2000. Vol. 23(1). P. 67–91.
8. Celis K., Childs S., Kantola J., Krook M. L. Rethinking Women's Substantive Representation. *Representation*. 2008. Vol. 44(2). P. 99–110.
9. Krook M. L. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide. New York : Oxford University Press, 2009. 304 p.
10. Pitkin H. F. The Concept of Representation. Berkeley : University of California Press, 1967. 323 p.
11. Bjarnegård E. Gender, Informal Institutions and Political Recruitment: Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. 208 p.
12. Saxonberg S. Gendering Post-Communist Welfare: Legacies and EU Accession. *Gender and Transition in Eastern and Central Europe*. 2000. P. 175–194.